Franjo Kožul

A Kommunista Szövetség önigazgató társadalmunk fejlődésében

Bevezető megjegyzések

Az élcsapat szerepének tudományos felmérése — vagyis a kommunista párt, illetve a Kommunista Szövetség identifikálása — nálunk, azt mondhatjuk, csupán a kezdeténél tart. Ez a kérdés évtizedeken át kívül esett a tudomány hatókörén, ideológiai burokba volt zárva, s így objektive alakult ki a mítosz, mely szerint a kommunista mozgalom, a kommunista szervezet önmagában adott érték. A mi kommunista mozgalmunk fejlődési útja emellett, történelmileg tekintve nem hosszú, s így csak a mai idők térségében jöttek létre a tényleges előfeltételei annak, hogy — időbelileg és tartalmában — felvessük és megalapozzuk a JKSZ autentikus történetének kérdéskörét, illetve hogy történelmileg kimunkáljuk a Kommunista Szövetség szerepét a szocialista átalakulás folyamataiban, és a szocialista forradalom további előrehaladásában.

A Kommunista Szövetség az a szervezet, amely maga vetette fel az elmélet kérdését (önmagáról és saját szerepéről), de nem mint valamilyen különálló entitás kérdését, hanem a viszonyok szociális alakításának keretein belül, a társadalmi körülmények összességében. Épp ez igazolja a tényt, hogy a Kommunista Szövetség minőségileg új kommunista szervezetté transzformálódik.

Történelmileg, de mai szempontból is ez annál inkább jelentős, mert több mint fél évszázadon át, az ideológiai mítoszok bűvkörében, a pártot a „természetfeletti" jelenségek szintjére emelték fel. Ezért hangoztatták, hogy nincs szükség tanulmányozni azt, ami önmagában adott érték, vagyis ami önmagától univerzális értéket képvisel. A kommunista pártok éppen a maguk hagyományos, úgy is mondhatnánk: saját klasszikus formáikban igyekeztek általános érvényűvé válni, s a szervezet egyik modelljét sokáig tekintettük olyan történelmi találmánynak, mintha az lenne minden idők és minden társadalmi térségek egyetlen elképzelhető történelmi kimentele. És amikor eszmei és politikai eszközökkel nem lehetett megvalósítani az elképzelt „örök eszmét" vagy a pragmatikus „célt", akkor gyakran folyamodtak az állami kényszer módszeréhez, a pártelméletet az államelmélettel azonosítva.

A demitologizálódás folyamata összhangban van a megváltozott történelmi és gyakorlati körülményekkel.

Elsősorban is, már lerombolódott vagy összeomlóban van a párt univerzalista értelmezése.

Másodszor, a pártok többé már nem kirendeltségei valamely központnak, hanem egyre inkább a valóság felé fordulnak, amelyben elméleti és gyakorlati tevékenységüket kifejtik. Ehhez természetesen nagyban hozzájárult a világ érdekövezetek szerinti tömbökre való oszlása, melynek fő szempontja a földrajzi fogalmak szerinti polarizálódás. Ebben inkább a rendszerbeli különbségek érvényesültek, s kevésbé az ideológiáké, tehát a polarizálódás nem tisztán ideológiai jellegű volt, nem az ún. univerzális kommunizmus és az univerzális kapitalizmus között ment végbe.

Harmadszor, a megmerevedett ideológiai felfogások és dogmatikus anticipációk demitologizálásához, a fejlődő élet valósága felé való forduláshoz nagyban hozzájárult a maga

irányvételével a JKSZ. Ezért joggal mondhatjuk, hogy a JKSZ sajátságos avantgardista szerepe révén gyorsabban visszafejlődtek a klasszikus felépítésű párt alkotóelemei, s így a JKSZ típusú párt teljesen beépülhetett az önigazgató társadalom valamennyi adottságába.

Negyedszer, bebizonyosodott, hogy a szervezés konceptusa nem azonos a kommunista mozgalommal, s hogy a szervezet szükségszerű funkciója a mozgalomnak, de nem előfeltétele annak.

Ötödször, hozzájárult ehhez a sok-sok műszaki és tudományos vívmány is, kiváltképpen a tömegtájékoztatási eszközök gyors fejlődése. Többé már sem a kapitalizmus, sem a szocializmus nem képezhet zárt katonai-politikai egységet, szociális tartalmuk nem határozható meg az ideológiai propaganda szintjén, amely a korábbi feltételek között mitologizálhatta a társadalmi valóságot.

Az általános vívmányok révén ma a legegyszerűbb embernek is módjában van felismerni a valóságot, bírálóan értékelni a jelenségeket, és értékítéleteket hozni. Minthogy messzebbre lát a merő hiedelmek horizontjától, lerombolja a mitológiai tudatot és az ideológiai előítéleteket.

A szocializmus igazolta a maga értékeit a múltban és a jelenben egyaránt, túl a mítoszokon, mint ahogyan gazdag tapasztalataival és eredményeivel azt is bebizonyította, hogy nem mítoszokra és misztifikációkra épül, hanem a társadalmi-történelmi fejlődés törvényszerűségeire, a társadalmi valóság alapjain.

I.
Rövid történelmi visszapillantás az élcsapat szerepében fellépő párt fejlődésére

A kommunista párt történelmileg a kapitalizmus osztálystruktúrájában jelenik meg, mint tényezője az osztályharcnak és az iránta megnyilvánuló szükségletnek (szükségszerűségnek), s úgy különül el, mint része a munkásosztálynak, amelynek különálló értékei, ideológiai és etikai jegyei vannak. Amig más pártok az idők folyamán ugyanolyan státusban maradtak az össztársadalmi körülményekhez képest, begyöpesedtek és konzerválódtak, vagy széthullottak, megújultak, esetleg újjászerveződtek a hagyományos minták szerint, addig a kommunista párt érdekes hajlamot mutat a továbbfejlődésre a dialektika elvei alapján, s ily módon őrzi meg önnön létének és tevékenységének vitalitását. A kommunista párt harca elméleti síkon kezdődik. Létének konceptusát már a Kiáltvány magában foglalja, noha a pártra az még elsősorban mint „elméleti élcsapatra" tekint. Ezek szerint a kommunista szervezet első írásos dokumentuma forradalmi, de túlnyomó részt elméleti jellegű, és emellett avantgardista szerepet tulajdonít a pártnak. Amint azonban tudjuk, a Kiáltvány megírása óta a mai napig óriási változások és átalakulások mentek végbe a társadalomban, s ennek megfelelően új minőségű tartalmak és formák jöttek létre a kommunista szervezet felépítéséhez.

Az első átalakulás akkor ment végbe, amikor a párt többé már nem csupán elméleti élcsapatként jelentkezett, hanem úgy is, mint a tudományos elmélettel felvértezett munkásosztály élcsapata. Az összeütközések most már nem a klasszikus formájú ellenzék és a hatalmon levő osztály relációján mennek végbe, mert a párt magában véve is „oppozícióként" jelenik meg, hiszen ő a legöntudatosabb része a munkásosztálynak, közvetítő annak történelmi és gyakorlati céljai között. Harca nem kizárólag a politikai hatalom kivívására, a társadalmi dominació elnyerésére irányul, hanem sokkal szélesebb síkon fejlődik, forradalmi mozgalommá terebélyesedik.

A munkásmozgalmon és a kommunista pártokon belüli elméleti irányzatok többékevésbé ismertek a történelemből, s még ma is léteznek, az elméleti és gyakorlati konceptusok körüli csatározások pedig a megváltozott történelmi feltételek között is változatlan hevességgel folynak. Ugyanígy ismeretes az is, hogy a forradalmi átalakulásban a gyakorlati jellegű problémák láncolata került előtérbe. Ez különösen akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a párt olyan helyzetbe jutott, hogy gyakorlatilag is létre kellett hoznia a társadalom új szervezetét. Ez történt a Párizsi Kommün idején, majd amikor Lenin összeütközésbe került Kautskyval és Roza Luxemburggal, később pedig amikor le kellett számolnia a liberalistákkal, a mensevikekkel, az anarchistákkal és másokkal. A kommunista mozgalom fejlődésének egész későbbi időszaka a kommunista párt marxi-engelsi és lenini konceptusának sztálinista revíziója és az univerzalizmus dominációja jegyében telt el. Az ellentétes elméleti konceptusok összeütközése azonban a legkiélezettebb formában a JKP és a Tájékoztató Iroda össze-

tűzésében jutott kifejezésre, amikor a JKP távolodni kezdett a dogmatikus doktrinérizmustól és univerzalizmustól. Ebből az összeütközésből már a gyakorlati akciók terén is egészen ellentétes megoldások születtek.

Az egyik alapvető kérdés mindig is az volt, hogy vajon a pártot mint mozgalmat, vagy mint szervezetet kell-e továbbfejleszteni. A harc mindig az erre vonatkozó elképzelések és megoldások színterén folyt. Lenin szintén ezen a csatatéren vívta meg harcát a maga ellenfeleivel. Elméleti és gyakorlati szempontból egész életműve arról szól, hogyan kell a kommunista szervezetnek kinéznie a fegyveres forradalom végrehajtása és a hatalom gyakorlati átvétele idején. Közismert az a tantétele, amely szerint a kommunista párt nem csupán elméleti élcsapat, hanem olyan élcsapat is, amely a tudományos elméletre támaszkodik, és még inkább olyan élcsapat, amely gyakorlatilag végrehajtja a forradalmat. Hogy megteremtse a jövő vízióját a hatalom átvételének aktusa után, Lenin megalkotta a párttevékenység legfőbb alapelvét, fölállította a „demokratikus centralizmus" követelményét. Konceptusa alapján a párt számára lehetővé vált, hogy tudatos társadalmi erővé váljon, amelyet a haladó tudományos elmélet vezérel, s hogy ugyanakkor harcos szervezet legyen a társadalom szociális szervezetének gyakorlati fölépítésében. A párt nem a parlamenti többségért harcol, s nem csupán olyan államapparátus létrehozására törekszik, amely megfelelne saját szerepének, hanem, bizonyos értelemben, maga is az állam mintájára szerveződik meg, vagy részint olyan funkciókat vesz át, amelyek hagyományosan az állam hatáskörébe tartoztak. Így jött létre a „forradalmi aktivizmushoz" igazodó párt konceptusa, s ebből fejlődött ki „a párt és az állam összekapcsolódásának" fogalmi konstrukciója. A párt hatalomra kerülésével nyomatékosan felvetődött a pártmodell kérdése is — a káderek és a tömegek szembeállításával. Elméleti szempontból érdekes Lukács György elgondolása. Ő, Leninhez hasonlóan, megpróbálja összeegyeztetni a kommunista párt elméleti és gyakorlati dimenzióját. Szerinte a párt az elmélet és a gyakorlat közötti közvetítés formája, lényegében véve az ember és a történelem közötti közvetítés konkrétuma; feltétele annak, hogy a szemlélődő ember és a történelmi események objektuma alkotó emberré alakuljon át.

Elméleti és gyakorlati téren is felvetődött a kérdés: szüksége van-e munkásosztálynak mint öntevékeny mozgalomnak élcsapatra, és kell-e az élcsapat funkciója a pártnak, ha egyébként is beépül a munkásosztályba. Az össztársadalmi átalakulás megvalósulásával kiéleződött ez a kérdés a mi térségeinkben is, a JKSZ feladatkörével kapcsolatban.

Történelmi igazság, hogy minden erő, amely első ízben lép a történelem színterére, az élcsapat szerepében lép fel az összesség nevében és az összességért; saját érdekeivel megpróbálja lefedni az összes érdekeket, vagy pedig politikai és ideológiai téren hozza összhangba és békíti ki egymással a szétvált és ellentétes irányú érdekeket, „felülemelkedve" az adott ellentmondások realitásán az élcsapat „szerepkörében".

A JKSZ számára ez a kérdés sohasem képezhette vita tárgyát, s ezért a kommunista szervezet teljes mértékben azonosul az élcsapattal. Marx számára sem vitás, hogy az élcsapat a munkásosztály legtudatosabb részének magva, amely elől halad, eszmeileg és tettekkel mozgósítja a latens erőket, szervezi és egymással kapcsolatba hozza őket. Ez által teremti meg előfeltételeit a kommunista forradalom továbbfejlődésének, amiben már Marx is a proletariátus állammá való szerveződésének lehetőségét látta. Más szóval ez az a folyamat, amelynek során a „magán-való osztály átalakul magáért-való osztállyá", tehát a proletariátus öntudatos osztállyá lesz. Marx szerint azonban a párt olyan része a mozgalomnak, amely mint szervezet integrálódik az osztállyal. Ilyen értelemben semmit sem lehet beilleszteni vagy mesterséges integrációval bevonni az előre elkészített keretekbe, sablonokba. A párt nem határozhatja meg önmagától, és nem építheti fel önmaga számára előre a szervezetet, amelybe később helyezné el a forradalmi tartalmat, hanem épp ellenkezőleg: szervezete a forradalmi tartalomból emelkedik ki.

Elméleti síkon folytonosan ismétlődik a párt mint forradalmi élcsapat értelmének kérdése. Az elméleti viták folyamatában, mint ismeretes, sokféle meghatározás jött létre, a pártról: más e tekintetben a pozitivista, más az absztrakt-humanista, és megint más a forradalmi tolmácsolás. De mindezeknek az irányzatoknak vannak hívei és követői. Így tehát Lenin például hiába aratott győzelmet elméleti és gyakorlati síkon is a maga ellenfelei fölött, ezzel még nem szűntek meg azok a problémák, amelyek Lenin ismert összeütközéseiben felvetődtek. A kommunista mozgalom állandó folyamata az átalakulásnak, amelyben nincs lehetőség megcsontosodásra, „nyugalmi helyzetre". A szervezet kétségtelenül a mozgalom funkciója, az teszi hatékonnyá, szervezetté, az hárítja el az akadályokat és a zavarokat, de ugyanakkor (mint szervezet) idővel fetisizálódik, s így alapvető problémává válik a szervezeti modell megválasztásának kérdése. Ha a mozgalom mint a forra-

dalom legfőbb ereje hatékony egy párt-típusú szilárd szervezet nélkül is, akkor a szervezet is megerősödik, de ugyanakkor az a veszély fenyegeti, hogy elbürokratizálódik.

Minden kommunista szervezet, így a JKSZ továbbfejlesztésének is egyik következő kérdése: hogyan lehet megtartani a szilárd kapcsolatot a munkásosztállyal, vagyis a maga szociális bázisával? És egy másik kérdés: vajon a mozgalom vagy a szervezet képezi-e a legösszetettebb problémát? A sok történelmi esemény után, amelyek között tényekedett, a JKSZ ma épp ezekkel a kérdésekkel találta magát szemben, s a válaszadást nem lehet tovább halogatni. A veszély, hogy a párt idővel elkülönül a maga osztálybázisától, a munkásosztálytól, és politikai monopóliumra jogosult uralkodó párttá degradálódik, amire a múlt tanulságai intenek, ez a veszély rendkívül szemléletes. És egy újabb kérdés: hogyan lehet az adott feltételek között, amikor a munkásosztály még mindig nem eléggé érett, s amikor még nincsenek meg az összes releváns előfeltételek annak öntevékenységéhez, biztosítani a társadalmi ellentmondások mintaszerű feloldását, és ilyen irányban továbbfejleszteni a párt kohéziós szerepét?

Ilyen gondolatmenettel végül elérkezünk ehhez a kérdéshez is: mi az önigazgatás, és mi az élcsapat az önigazgatásban?

Ha majd a munkásosztály az alapból tényleges mozgatóerővé növekszik fel, és azzá lesz, amire Gramsci gondolt, amikor azt írta a munkásosztályról, hogy „a kezekből aggyá fejlődik, s mint ész és akarat fejti ki hatását", csak akkor, csak ilyen feltételek között válhat esedékessé a kérdés újbóli felvetése az élcsapat fennállásának szükségességéről. Elméletileg azonban így is szükség van az élcsapat egészen új és időszerű feltételekhez igazodó teljes konceptusára.

A felvetett kérdésekre természetesen nem adhatunk választ a történelmi feltételek respektálása nélkül, mint ahogy nem felelhetünk kívül maradva a társadalom totalitásán, kívül maradva a maiság releváns dimenzióin. Az élcsapat csak akkor válhatna fölöslegessé, és csak annyira, amilyen mértékben az önigazgatás a munkásosztály *öntevékenységévé* válik, és amilyen mértékben a történelmi cél tudata valóban a munkásosztály felismerésévé, érdekeinek megvalósulásává változik; ez az állapot azonban csak anticipáció, s nem valóság. Pártunk kínokkal terhes előrehaladásában tehát át kellett gázolni minden útkereszteződésen, át kellett kelni minden történelmi Rubiconon — mind a belső pártéletben, mind nemzetközi téren. És minden lehetséges megoldás, ami a társadalmi életnek ebben a szférájában társadalmi eszme gyanánt érvényesült, hatást gyakorolt a JKP, illetve a JKSZ fejlődési folyamatára. Ebben az előrehaladásban a JKSZ mindig megrpóbált példamutató kiutat találni a munkásosztálytól való elkülönülés állapotából, nehogy a párt abszolút hatalommá alakuljon át, az eszmei és politikai monopólium jogával. A sikerek és sikertelenségek útján kanyarogva, az egyik fordulóban végül mégis elérkeztünk újra a párt és a munkásosztály viszonyának kérdéséhez. Ez a másik jellegzetes pont, amit elméleti vizsgálódásunk tárgyává kell tennünk.

A Kommunista Szövetség milliós szervezet, s ez szolgál érv gyanánt ahhoz az állításhoz, hogy nem lehet olyan szilárd, káderjellegű monolit szervezet, mint amilyen a JKP volt a háborús időszakban és közvetlenül utána. Rögtön a háború után a JKP voltaképpen magáévá tette a pozitivizmus lényegét; a hagyományosan kipróbált konceptusok szerint építette fel a forradalmi szervezetet, az állami szervezet mintájára. A párt csúcsa egyidejűleg az elmélet szubjektuma volt, és végrehajtója a politikai-gyakorlati hatalomnak. Ugyanakkor ő adta meg elméleti értékét az irányvonalnak, elméletileg alapozva meg a gyakorlati határozatokat, vagy pedig post festa igyekezett elméletileg kimunkálni a gyakorlati döntéseket. Tehát vagy támaszt kerestek a már előre meghatározott politikai döntésekhez, vagy utólag adtak hozzá elméleti magyarázatot. De ez nem csupán az ún. belső pártéletben, a szűkebb értelemben vett párthatározatok tekintetében volt érvényes, hanem ugyanilyen rendszerrel és módszerekkel szabályozták az egész társadalmi életet, annak minden anyagi és szellemi megnyilvánulását. Így jött létre a munkamegosztás egy egészen sajátos rendszere a pártban az ismert meghatározás szerint, az „elméleti" és „munkajellegű ülések" alapján, amelyben az anyagok feldolgozásának túltengése uralkodó formája volt a „tudat kívülről való bevitelének", az utasítások és határozatok pedig nem hivatalos törvényerővel indították el a gyakorlati akciókat. A határozatok végrehajtásában, illetve a politikailag kiértékelt gyakorlatban való ingadozást, visszautasítást úgy kezelték, mint a tudatosság hiányát a pártban, vagy mint nem eléggé fejlett öntudatosságát a munkásosztálynak. A döntésekben elkövetett tévedéseket viszont úgy magyarázták, mint a „terepen" dolgozó kommunisták nem kielégítő érettségét, s ebből fejlődött ki, vagy ebben vert gyökeret az ismert cimkézés rendszere. Így alakultak ki abban az időszakban a mi valóságunkban

is mítoszok a pártról — mint minden elméleti tudás és minden gyakorlati irányú kezdeményezés forrásáról. Másfelől kialakult az egység látszatának tudata, amit valóságos állapottá nyilvánítottak ki.

Az önigazgatás fejlődésének évei

A „forradalom a forradalomban" időszakának, amelynek kezdete, illetve ciklikus kialakulása az 1948—1953-as évekre tehető, a JKP történetére nézve voltaképpen elsőrendű a jelentősége, éspedig nem csupán az akkor lejátszódott nagyfontosságú történelmi események miatt, hanem mert, azt mondhatjuk, akkor kezdődött el az új történelmi folyamat, miután befejeződött a JKP fejlődési útja az új szocialista társadalomért folytatott harcban, amelynek során létrejöttek az előfeltételek az önigazgatási rendszer új modelljének és szociális szervezetének kialakításához.

Nem szorul bizonyításra, hogy az önigazgatásnak és az önigazgató társadalom eredeti modelljének eszméje, amelynek érvényesítésében a JKP történelmi és gyakorlati értelemben is élenjáró szerepet töltött be és történelmi felelősséget vállalt magára, több-kevesebb sikerrel már a forradalom előtti időszakban is felvetődött, a fegyveres forradalom idején pedig még inkább megerősödött. Külső formájában a forradalmi etatizmust úgy magyarázhatjuk, mint időbeli „folytonossági hiányt". Az átalakulás ténye nem jelentett egyet az összeütközések és harcok befejeződésével, nem olyan helyzet létrejöttét jelezte, amelyben megváltozott az ellentétes irányzatok összeütközésének egész harci és módszerbeli értékrendszere. Teljes két évtizeden át, a VI. kongresszustól máig az ellentétes irányzatok összeütközése úgy nyilvánult meg, mint az etatista-sztálinista és az önigazgatási irányzat egymással folytatott küzdelme, úgy nyilvánult meg, mint e két modell egyikének bírálata. Ezen a talajon fejlődtek ki *a divergens eszmei irányzatok*, többé vagy kevésbé észlelhető hatóerővel. Tömérdek energiát és időt követelt mindez, s nagyban késleltette feladataink teljesítését az új kiépítésében, fékezte harcunkat más ideológiákkal és platformokkal szemben. A hagyományok és a szociális inerciók, a magántulajdonon alapuló felfogások, melyek között az önigazgatás fejlődésnek indult, nem tűntek el, hanem épp ellenkezőleg, minden ún. válságos helyzetben igen erőteljesen jutottak kifejeződésre. Amikor megváltoztattuk a korábbi helyzetet, amelyben a párt tartotta kezében minden szálát az anyagi termelésnek, az ideológiának, a művelődési és a politikai életnek, egyszerre felszabadultak az erők, és hatást kezdtek gyakorolni egész valóságunkra. Közöttük olyanok is fejlődésnek indultak, melyeknek a Kommunista Szövetséggel való szembehelyezkedés volt a legfőbb szociális céljuk.

Az idő múlásával egyre kevésbé lehetett a társadalomból kiszorítani a divergens ideológiákat; az eszmei hatóeszközök és a politikai kényszer alkalmazásával diszkreditálni sem lehetett őket, mert ténykedésükhöz létrejöttek az előfeltételek.

A legutolsó időszakban, közvetlenül a mai idők előtt mindezek az ideológiai divergenciók bizonyos módon megkapták a maguk fizionómiáját, illetve latens állapotukból fejlettebb formába mentek át. Társadalmi eszméink és politikai elemzéseink segítségével sikerült felfednünk igazi tartalmukat, sikerült szimbolikusan identifikálni őket. Mindazonáltal még ma sem könnyű pontos elemzést adni róluk, és névszerint meghatározni minden ideológiai irányzatot, amelyekről ma oly sokat beszélünk. Ennek egyik legfőbb oka az, hogy a VI. kongresszus után, amikor megkezdődött a küzdelem az antibürokratikus és a bürokratikus erők, voltaképpen az önigazgatás és az etatizmus között, általában elmaradt a harc a másfajta eszmei irányzatok ellen az elméletben és a gyakorlatban egyaránt. Elméletek születtek a csoporttulajdonról, a fejlett ipari társadalom és a polgárság ideológiájának kombinációjáról, „a párt humanista koncepciójáról", amely a szociális felvilágosodást helyezi előtérbe, továbbá a „meglevő állandó rombolásának" szükségességéről, de nem kizárólag filozófiai és teoretikai értelemben, valamint a felvilágosult bürokrácia és a technokrácia megoldásairól. *Mindezek a jelenségek még mindig nincsenek elméletileg kielégítő módon megvilágítva. Elemzésünknek ez képezi a harmadik kérdéskörét.*

Ezek szerint az önigazgatás fejlett vagy fejlettebb rendszerében, amikor a párt teljes egészében beleilleszkedik a munkásosztály szervezete típusú társadalmi struktúra konceptusába, még mindig nincs kielégítően tisztázva az elméleti út, hogy felelni tudnánk a kérdésre: milyen modellű élcsapatra van szüksége a viszonyok önigazgatási rendszerének, kiváltképpen ma, amikor egyre erőteljesebbé válik a munkásosztály hatalmának decentralizációja, amikor, így is mondhatjuk, a társadalmi valóság szinte önmagától kerül szembe a kérdéssel: mi a szerepe a társadalmi élcsapatnak, amikor az öntevékenység magasabb szintre került, s amikor az önigazgatásban megtaláltuk azt a formát, amelyben a munkás-

osztály ténylegesen határozhat a maga munkatöbbletéről, és általában a maga sorsáról. Erre a kérdésre a politikai állásfoglalások és a programbeli irányvétel szintjén természetesen már megadtuk a feleletet. A párt, illetve a JKSZ avantgardista szerepe történelmi szükségszerűség, hiszen a társadalmi viszonyokat is épp ilyen szerepkörében fejlesztette arra a szintre, amelyet ismerünk, az viszont az elmélet feladata, hogy mindezeket az újdonságokat tudományosan és teoretikailag megmagyarázza, mert csak így szabadulhatunk meg a politikai pragmatizmustól és attól, hogy eszmei, politikai és kényszerítő eszközökkel gyakoroljunk visszahatást a társadalmi valóságra. A Kommunista Szövetség nem állapodott meg azon a szinten, amelyen hozzáidomult az újonnan előállt körülményekhez, de azért az elmúlt időszakban így is nagyon sok volt a voluntarizmus és a pragmatizmus. Ismeretes, hogy nagyfontosságu politikai döntéseket is hoztunk gyakran kielégítő elméleti előkészületek nélkül, anélkül, hogy tisztáztuk volna az utat az elmélet síkján. Ennek meg kellett mutatkoznia a gyakorlatban is.

Elméleti téren és a politikai gyakorlatban még összetettebbé vált a párt konceptusának problémája az alkotmányfüggelékek alkalmazása idején, amikor az államszervezet szintjén minőségileg egészen újszerűvé váltak a nemzetek és a köztársaságok közötti viszonyok. Egy ilyen összetett államfelépítésben a Kommunista Szövetség ismét alapvető tényezőjévé válik a kohéziónak és az integrálódásnak, éspedig nemcsak a tudat és az eszmei egység kialakításában, hanem a politikai akciók tekintetében is. Az elmúlt évtizedben bebizonyosodott, hogy az állam képtelen egyenrangú együttműködést kialakítani a köztársaságok között, minthogy a klasszikus állami hatóeszközök és módszerek alkalmazásával nem lehet önigazgatói egyenrangúságot kiépíteni. Épp ez jelzi a legnyomatékosabban, hová jutottunk volna a JKSZ nélkül.

Bebizonyosodott, hogy az élcsapat szerepében fellépő párt nélkül az állam a dezintegrációnak lenne a hatóeszköze. Az elmúlt időszak, amelyet magunk mögött hagytunk bebizonyította, hogy a JKSZ nem szabadulhat meg a felelősségtől a forradalom sorsát illetően. Következésképpen megvannak a legalapvetőbb elméleti és gyakorlati jellegű előfeltételek, amelyeket okvetlenül figyelembe kell vennünk, amikor felvetjük a Kommunista Szövetség konceptusának és modelljének kérdését a viszonyok önigazgatási rendszerének továbbfejlődésében. Itt van továbbá az állam és a párt viszonyának kérdése (ahogyan a mi körülményeink között felvetődik), nem pedig a hagyományos elméleti probléma az „összeolvadásról" és az „elkülönülésről".

Először is, szemmel látható, hogy a Kommunista Szövetség történelmi szerepe azonos az élcsapat szerepével, és hogy ezen a szerepen kívül nem lenne létjogosultsága, vagy pedig az a veszély állna elő, hogy polgári pártformává degenerálódik az állampolitika védelmében.

Másodszor, minthogy a munkásosztály történelmi és időszerű érdekei között ténylegesen a KSZ tölti be a közvetítői szerepet, nélküle nem lehet szó a tudat és a tevékenység szociális kohéziójáról és integrálódásáról, kiváltképpen ha tekintettel vagyunk egész társadalmi valóságunkra, amelyben a történelem tömérdek ellentmondást és mindenféle ellentétet hagyott hátra, a munkásosztály tekintetében is.

Harmadszor, ilyen funkciójában, mint élcsapat, a Kommunista Szövetség sem elvileg, sem szervezetileg nem építhető fel a föderális típusú állam mintájára, hanem csakis mint egységes szervezet válhat reális előfeltételévé a szövetségi állam megvalósulásának, ahogyan ezt az alkotmányfüggelékek is előirányozzák, amelyeknek alkalmazása most van folyamatban.

Negyedszer, a közelmúlt bebizonyította, hogy a párt álhumanista koncepciója nem forradalmi koceptus, bármennyire is az ember humanista víziójának köntösét viseli, hanem reális élettere az anarcho-liberalista kiadású polgári ideológia restaurálódásának, amelyet jól ismerünk a munkásmozgalom történetéből. Következésképpen a Kommunista Szövetség csak olyan mértékben lehet humanisztikus szervezet, amilyen mértékben biztosítja a forradalom elmélyítésének előfeltételeit és életterét, amelynek végeredménye a munkásosztály tényleges hatalma, illetve a párt megszüntetése, mert a párt „tökéletessége egyet jelent a történelem színteréről való letűnésével", ahogyan ezt Gramsci mondaná.

Ötödször, a szociális átalakulás irányításában más tényezők nem léphetnek fel tiszta pártfeladatokkal. Ha a JKSZ bármelyik területről is kiszorul, ott más ideológiák foglalják el a helyét. Ez egészen nyilvánvalóan megmutatkozott például a hatvanas évek gazdasági életében.

A maga történetében minden nép a fejlődés különböző szakaszain megy át, kialakulásától kezdve, a nyugalmas előrehaladáson és „nyugtalan időkön" át a forradalmi, leg-

mélyebbre ható átalakulásokig; aláesések és felemelkedések váltják egymást, s így hozza létre saját történelmét, ami eltérő minden más nép történelmétől, s ami ugyanakkor egy-egy népet sajátos társadalmi közösséggé tesz.

A történelmi fejlődés során, akár megtorpanásról, fölemelkedésről vagy aláesésről legyen is szó, az egyes időszakok mindig bizonyos személyekhez vagy nagyfontosságú eseményekhez kötődtek. A történelemírók legegyszerűbb módszere az, hogy képet adnak a múltról, meghatározzák az egyes társadalmak általános fejlődési irányzatát, s ideológiai szempontból értékbeli megkülönböztetést tesznek az egyes tényértékek között, azaz értékítéletet mondanak a történelmi személyekről, eseményekről, és általában a társadalmi tényekről. Így jönnek létre a különböző történelmi szemléletek, amelyek a történelmi folyamat különböző jelenségeit leginkább „negatív" vagy „pozitív" értékűekre osztják, miközben ez a minőségi értékelés szoros összefüggésben áll az adott társadalom ideológiai konceptusával, amelyben a történelem íródik. Egészen magától értetődik tehát, hogy a történelem alakítása és írása soha nem volt és nem lehet egybevágó.

A történelmi és a dialektikus ellentmondások tartós követői a fejlődésnek, de a történelem arra tanít bennünket, hogy intenzitásuk néha kitör a maguk „normális" keretéből, ami már nem a szociális inerció törvényszerűségei szerint megy végbe. Voltaképpen ezek azok a történelmi pillanatok, amelyek keretében feloldódik mindaz, ami az előző „normális" fejlődési időszakok során, a közeli vagy távolabbi múltban felhalmozódott. Az ilyen mélyrehatóó átalakulások pillanatait úgy jelöljük, mint forradalmi cselekményeket, noha ezek a cselekmények nem csupán az osztálybelileg és ideológiailag megosztott erők egymás közötti leszámolásából állnak. A leszámolás ténye csupán egyik formája a szociális átalakulás végrehajtásának, mert miután a fizikai leszámolás egyszerű ténye végbemegy a szembenálló erők között, a forradalom folytatja a maga útját mindazokkal a következményekkel együtt, amelyek ebből a drasztikus mozzanatból eredednek. A fájdalmak, a traumák és a következmények, amelyek az osztályideológiák e kíméletlen összeütközéséből származnak, több oknál fogva sem szűnhetnek meg magának a győzelemnek vagy a vereségnek a lejátszódásával. Hogy csak néhány ilyen okot említsünk:

Először is, a diadalérzet, a győzelmet követő eufória és romantikus beállítottság, történelmileg tekintve, gyakran újabb ellentmondások és összeütközések keletkezéséhez vezetnek. Nagyobb időbeli távra tekintve, a győztes igazi hozzáértése, egész ügyessége és ereje abban jut kifejezésre, hogy egyfelől meg tudja-e óvni az újat, a forradalmit — a szóbanforgó problémák ellenére — önnön tévedéseitől, másfelől pedig hogy meg tudja-e akadályozni a legyőzött erőket abban a törekvésükben, hogy az új körülmények között regenerálódjanak és restaurálódjanak. Egyetlen olyan társadalmi erő sincs, amelyik, miután mint győztes átvette a hatalmat, nem kínálná fel a jobb élet vízióját, azt az illúziót, hogy mint új és győztes erő egyúttal haladó és forradalmi is, s hogy érdekei egybevágóak az általános érdekekkel. A történelem tapasztalatai azonban arra intenek, hogy egy-egy nemzedék illúziói az élet következő ciklusaiban könnyen megdőlhetnek, s az új minőség ellentétévé válik annak, amit mint víziót kínált fel, vagyis igen hamar bekövetkezhetnek a felismerések, hogy a „tervezett" és programbelileg kinyilvánított világ csupán illúzió, esetleg ideológiai melléfogás. Ezenfelül minden debütáló nemzedék a történelem színpadán ki akar törni a névtelenségből, saját idejét korszakosnak, tevékenységét történelemalkotónak kiáltja ki, és ugyanakkor persze forradalminak, haladónak tekinti.

A JKP, illetve a JKSZ is úgy debütált a történelem színterén az elmúlt három évtizedben, mint vezető társadalmi erő, de abban különbözik a történelem más hasonló erőitől, hogy egyetlen helyzetet sem ismer el a tökéletesség állapotának, s hogy sohasem az ideológiai látszat illúziójával tekint arra az időre, amelynek történelmét építi. Tekintettel alapvető feladatainkra, úgy tűnhet, mintha a múltba térnénk vissza, de történelmileg nézve egy 50 éves időszak csupán szükségszerű előfeltétele annak, hogy saját tapasztalataink és valóságunk, valamint más népek tapasztalatai és valósága alapján, az összehasonlító módszerek segítségével létrehozzuk az elméleti alapokat a legfőbb társadalmi erő tevékenységének történelmi elemzéséhez, szem előtt tartva annak hozzájárulását az új társadalmi viszonyok kialakításához. Saját elméletünket csak ilyen tapasztalatok alapján teremthetjük meg. Hiszen egy elmélet megalapozásához mindig tömérdek egymástól eltérő, de azonos szociális térségben kialakult tapasztalati építőelemre van szükség. Emellett az idők távlatából mindig gyümölcsözőbb a tapasztalatok összegezése. Eközben persze tiszteletben kell tartani az általános törvényszerűségeket is, az elméleti elemzések minden fontos posztulátumát, hogy az elmélet mint a tapasztalatok általánosítása elősegítse a gyakorlati eltolódások, eltérések és oszcillációk felismerését. A komparációs módszer döntő és objektív feltétele annak, hogy

„lemérhessük" az értelmezett kvalitásokat, illetve annak, hogy általános érvényű határozatokat és értékítéleteket hozhassunk. De minden nép tapasztalata egyúttal az univerzális és általános elmélet korrektívumát is jelenti, kiváltképpen ha egy nép különleges feltételek között fejlődik és építi a maga történelmét.

Már most, ha feltételezzük, hogy az általánosságot és az általános törvényszerűségeket ismerjük, és ismeretes számunkra a közelebbi és távolabbi történelem is, idő- és térbeli dimenziókban egyaránt, akkor számunkra elsődleges jelentőségű az, ami sajátossá teszi közösségünket, s ami történelmi korrektívumát képezi az általánosnak és univerzálisnak.

Jugoszlávia népeinek új történelme voltaképpen a maguk kialakulásának, az új történelmi térségekben, az új kultúrában és civilizációban való integrálódásának a története. Ilyen elképzelések, törekvések és irányzatok már korábban is léteztek, de itt most egy egészen új történelmi kvalitásról van szó, egy egészen új történelmi helyzetről, amely az egyszerű emberek öntudatában érlelődött meg, sőt érte el a tudatosság szintjét. Szociális térségeinkben az utóbbi 50 év alatt kifejlődtek az előfeltételek ahhoz, hogy egy utópia valósággá váljon, vagyis létrejöttek a feltételek az új alapokon való egyesüléshez és integrációhoz.

Már kezdettől fogva sem volt vitás, hogy vajon a feltételek megértek-e, az általános történelmi körülményekre gondolva, mint ahogyan más népek körében is megértek — a múltban, vagy épp mostanában érlelődnek. Ennél sokkal fontosabb volt: hogyan lehet azt, ami már megért, felnövekedett és kialakult tovább serkenteni, és életre kelteni? Ebben a történelmi pillanatban kezdődött el a JKP története, de ugyanígy a tőkésosztály koncepcióján alapuló népek közösségének története is. Ebben az eseményekkel zsúfolt, rövid időszakban nagyon sok minden történt, nagy változások és átalakulások mentek végbe, melyekben a JKP a történelmi elemző szerepét töltötte be. Ezért minket itt mint következő kérdés az érdekel, hogy *milyen helyet és szerepet töltött be a párt a jugoszláv népek integrációs folyamatában.* Természetesen itt most fölösleges, és lehetetlen is lenne az eseményeket olyan céllal vetni történelmi elemzés alá, hogy rámutathassunk mindarra, amit a JKP épített be új történelmünk hagyatékába. Igaz viszont, hogy a múlt felmérése nélkül nem ismerhetjük meg jelenünket és jövőnk fejlődési útját. Számunkra mégis a jelenlegi helyzetnek van kivételes jelentősége, hiszen a jugoszláv társadalom átalakulásának folyamatában a mostani változások a legösszetettebbek minden tekintetben. Ezek szerint, úgy tetszik, éppen most kell a szociális történések egész szélességében és mélységében elemzően felmérni mindazt, ami fontosnak látszik *saját tapasztalataink értékelése szempontjából,* az összes eredményeket és határozatokat, hogy nagyobb biztonsággal és elméletileg megfontoltabban mehessünk tovább a viszonyok önigazgatási rendszerének fejlődési útján, kevesebb voluntarizmussal és pragmatizmussal, mint a múltban, illetve mint amennyire talán a közelmúltban szükség volt.

A burzsoázia képtelennek és tehetetlennek bizonyult az igazi integráció megvalósítására, arra, hogy a szó mai értelmében létrehozza a jugoszláv népek közösségét. Ez irányú vállalkozásában a burzsoázia a kényszer osztályjellegű hatóeszközeit vette igénybe, vagyis ugyanolyan eszközökkel élt, mint amilyeneket a múltból ismerünk, amikor Európa más népei egyesültek. Eközben sem a történelmi körülményeket, sem égövünk sajátosságait nem tartotta tiszteletben, eltérően az új időkben lejátszódott eseményektől. A burzsoázia nem tudott önmaga fölé emelkedni, tehát osztály- és nemzeti szinten is inkább a dezintegrációnak, mintsem az egyesülésnek volt a tényezője.

Ahogyan a burzsoázia felmorzsolódott saját tehetetlenségében, az ésszerű megoldások minden kilátása nélkül, a párt, mielőtt még kivívta volna a (tényleges) politikai hatalmat, egyre inkább a történelmi elemzés, a kohézió tényezőjévé vált.

A párt respektálni tudta újdonságát az időknek és körülményeknek, amelyek között a kohézió tényezőjeként tevékenykedett, és ilyen előfeltételek mellett dolgozta ki a társadalmi ellentmondások feloldásának konceptusát.

Itt tehát rá kellene mutatnunk, milyen döntő determinánsok épültek be a párt konceptusába, amellyel megkezdhette a leszámolást és a társadalom új struktúrájának megteremtését. Ez nem csupán az elemző történelmi feldolgozás miatt lenne döntő fontosságú, hogy ténszerűen mutassuk be a JKSZ útjának helyességét. A retrospektív elemzés azért is szükséges, hogy kritikai távolságból mérjük fel, mennyire őriztük meg a kezdeti folyamatokat, hol alapozódtak meg a legfőbb elvek, másrészt pedig hol következett be eltérés vagy ingadozás, s hogy melyek a következményei a Kommunista Szövetség ilyen tényekedésének.

A történelmi síkon csupán a legfőbb programelvekre mutatunk rá, azokra, amelyek alapját képezték a JKP gyakorlati akcióinak, s amelyeket elméletileg is megfelelő módon értelmezhetünk. Ezek az elvek bizonyos módon megtalálhatók a JKSZ Programjában is, vagy pedig a még korábbi határozatokban.

Először, a párt alapvető célként jelölte meg az osztályjellegű felszabadulást, tehát az osztályviszonyok eltörlését, és mindjárt ez mellett, tekintettel a történelmi körülmények forrásaira, alapelvvé tette a nemzeti felszabadulást.

Másodszor, a doktrinérizmust és dogmatizmust úgy értelmeztük, mint az ösztönzés fontos tényezőjét, de a párt ugyanakkor szükségszerű kritikai viszonyt épített ki a doktrinák és dogmák felé, akárcsak a többi magán-való értékkel szemben.

Harmadszor, abból a realitásból indultunk ki, hogy ezen a térségen szükségszerű az igaz történelmi helyzet, a valóságos helyzetkép bemutatása, hogy az emberek igaz és őszinte álláspontra helyezkedhessenek a történelmi igazságokkal szemben. Másrészt olyan helyzetet kellett teremteni, amelyben az újról kialakult történelmi tudat megszabadítja az embereket az ideológiai látszatoktól és a politikai manipulációk érzetétől.

Negyedszer, a szocializmus olyan alapvető érték, és olyan konceptusa a társadalmi viszonyoknak, amelynek nincs alternatívája.

Ötödször, a párt a kezdet kezdetétől táplálta a nép önnön erejébe vetett hitét, abból a feltevésből kiindulva, hogy minden nép a saját sorsának kovácsa. A másokkal való együttműködés, a kölcsönös segítségnyújtás és az együttélés közös érdek. Pártunk ilyen tudatban élt, és ez volt a programja újkori történetének legnehezebb pillanataiban is. Ezt tette akkor is, amikor sokkal könnyebb és ellenállásunkban hatásosabb lett volna közvetett hatalmi forrásokhoz folyamodni (amit nem ritkán fel is kínáltak), s erőnket mások, a rajtunk kívül álló nagy védőhatalmak erejéből meríteni. Ez az álláspontunk gyakran sokkal inkább kalandra, mintsem politikai bölcsességre hasonlított. A tudatosság és az akcióegység megteremtésében ez az út mégis igazolta a maga létjogosultságát.

Hatodszor, a párt nem ellenzék vagy ellenzéki erő a pártarculatok polgári értelmében, hanem mindig úgy állítottuk be és fejlesztettük, mint a társadalmi kohézió szubsztrátumát vagy tényezőjét, azaz úgy, mint „nagy történelmi értelemben vett pártot". Ez azt jelenti, hogy az általa tervezett jövőben a párt sohasem alkalmazhatja magát a politikai oszcillációkhoz és a pillanatnyi körülményekhez, hanem mindig a forradalmat ösztönzi, amely folytonos, de mindig más és más formában és módszerekkel hozza létre az összforradalmi teljesítményeket. Másfelől a párt mint hatalmon levő vezető párt sohasem különült el magáért-való erővé, hanem folytonosan „kockázatnak tette ki" magát, az össztársadalomban indítva el a folyamatokat és változásokat, ami különben ismeretlen a polgári pártok történetében. Tudjuk ugyanis, hogy a történelemben eddig minden párt, amelyik hatalomra került, „megállították az idő folyását", és saját uralmát a legtökéletesebb vivmánnyá kiáltotta ki, miután a hatalom kivívásának folyamatában már bebizonyította, hogy „helyes úton" jár. Ezzel szemben a JKP a maga konceptusát a szükségszerű történelmi változások dialektikus folyamatára alapozta, szütelenül új folyamatokat és térségeket teremtve a forradalmi eszme és akció terjedéséhez, s egyetlen helyzetet sem fogadva el nyugalmi helyzetnek. Még egyes kommunista pártok is, miután hatalomra kerültek és magukévá tették a hagyományos doktrinákat, befagyasztották a kialakult helyzetet. E tekintetben a JKSZ bizonyos módon elkülönült a hagyományos kommunista szervezetek stílusától, ténykedésük és magatartásuk módjától.

Hetedszer, a JKP következetes elvszerűséggel határozta meg viszonyát az államhoz. Soha nem „rejtegette", nem misztifikálta az állam problémáját. A hatalom kivívásának folyamatában és a viszonyok új rendszerének kialakításában ugyanis minden kétkedés nélkül magáévá tette a „forradalmi etatizmus" elvét, mint leghatásosabb módját a forradalmi eredmények megóvásának és továbbfejlesztésének. Ugyanakkor azonban a maga sorsát sohasem kötötte az államéhoz. Az állam történelmi szerepe elméletileg jól ismert, legalábbis ami a marxista felfogást illeti erről a kérdésről. A JKP tehát nem kíván az állam sorsában osztozni, hanem, talán épp a legnehezebb történelmi pillanatban, megnyitotta elhalásának útját. Ez a módszer a hagyományos, dogmatikus és doktrinér gondolkodásmód szerint ép ésszel fel sem fogható.

Nyolcadszor, nemzetközi síkon a JKP koncepciójának internacionalista beállítottsága szilárd és változatlan. A forradalom egyszerű jelmondata: „másé nem kell, a miénket nem adjuk" — tartós mottójává és szilárd elvévé vált a JKP nemzetközi téren kifejtett tevékenységének. Az elkötelezetlenség koncepciójának fejlődése, és országunk szerepe a tömbpolitika megdöntésében még inkább igazolta ennek az álláspontnak az elvszerűségét. Pártunk egyik sajátossága is épp az, hogy szervezeti fölépítése internacionalista, tekintettel Jugoszlávia lakosságának összetételére.

Kilencedszer, az önigazgatás rendszerének bevezetésével a JKSZ egészen szabatosan meghatározta a maga viszonyát az emberhez. Nem is kell hangsúlyozni, milyen mértékben fogja át a mai világot a dehumanizálódás folyamata. Ez a dehumanizáció és az ember degradálása természetesen mindig válamilyen érdek nevében történik — akár a fasizmus eljárá-

sáról van szó, akár az ember sztálinista értelmezéséről, akár pedig arról, hogy az embert valamilyen modern technikai lény szintjére süllyesszük.

A JKSZ minden programokmánya, amely kifejezésre juttatja a párt koncepcióját és elméleti alapját, kizárólag olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek az embert tekintik a legfőbb értéknek, tehát nincs olyan érték, amelyet az ember fölé helyezhetnénk. Noha állandó „kisértésnek" volt kitéve — tekintettel a divergens ideológiai irányzatok sokaságára, kiváltképpen a gazdasági érdekkörben, amelyek szerint a represszív rendszerek és az álhumanista irányzatok segítségével sokkal gyorsabban, hatékonyabban és gazdaságosabban le lehetne, győzni az ellenállásokat — a JKSZ kitartott az alapvető történelmi követelmény mellett.

Mindezek az alapelvek segítségével és továbbfejlesztésével olyan pártot teremtettünk, amely történelmi tényezője az elemzésnek, s így követjük nyomon az állandó fejlődést, a mélyreható változásokat. Ily módon a pártra természetesen úgy tekintünk, mint középpontra, noha, mint már a bevezetőben is jeleztük, a JKSZ feladta a külön pártelmélet kidolgozásának módszerét. Minden más elmélet, amely nem a marxista eszmékre és ezekre az elvekre épül, nem tartozhat a JKSZ elméleti alapjába, hanem csak egy olyan alapba, amely ellentétes az általa kidolgozott elmélettel és gyakorlattal. Ezúttal természetesen nem foglalkozhatunk a divergens elméleti irányzatok összeütközéseinek elemzésével, hanem inkább megpróbáljuk rendszerezni azokat az alapelveket, amelyekért az utóbbi három évtizedben a JKSZ mindenkor síkraszállt. Ezeket az alapelveket a JKSZ szilárdan beépítette a maga programokmányaiba, határozataiba és megoldásaiba. Emellett marxista irodalmunk is, amely elméleti vonatkozásban ideológiai alapállományunknak tekinthető, igen gazdag éppen ilyen szempontból. Tehát amikor egész ideológiai állományunkról és ennek összegezéséről van szó avégett, hogy hasznosítani tudjuk saját tapasztalatainkat, akkor, véleményünk szerint, kimondhatjuk: olyan tárház ez, amelynek pozitív jelentését elméletileg és gyakorlatilag egyaránt bizonyítani lehet.

A múltbeli események bebizonyították, hogy a szociális változások végrehajtásában és a forradalommal szembeni ellenállás legyőzésében mindig is éppen azok az elvek szolgáltak támaszpontként, amelyeken a JKSZ szervezet épül és fejlődik. Másfelől tapasztalatilag igazolódott az is, hogy minden megtorpanás és ingadozás ezeknek az alapelveknek az érvényesítésében zavarokat, oszcillációkat, már-már válságokat idézett elő. Valószínűleg az elmúlt években bekövetkezett szociális feszültség és válság is ennek az ingadozásnak a következménye, minthogy ez által olyan ideológiák jutottak kifejezésre, amelyeknek alapelvei idegenek a JKSZ számára.

Ezen a helyen nincs mód annak további tárgyalására, hogy az elmúlt rövid és eseménydús időszakban még hányféle ellenállás nyilvánult meg a felsorolt elvek tervszerű érvényesítésével szemben. Ugyanakkor behelyettesítésükre is tömérdek koncepciót és megoldást kínáltak fel szüntelenül (kívülről is, és a különféle frakciók részéről belülről is a pártban, egészen 1937-től mind a mai napig).

Rendkívül nagy jelentőségű lenne a JKSZ Programját mai perspektívából elemezni (úgy gondoljuk, ez egyike az első kérdéseknek, amelyeket elméletileg fel kell dolgozni), hogy e legfontosabb okmány alapján mutassuk ki, argumentáltan, az említett elvek jelenvalóságát a JKSZ programirányzatában. Sajnálatos, hogy egyetlen elméleti jellegű monográfia sem foglalkozik a Programmal, s ezt ez alkalommal sem tehetjük meg.

Még ha csak felületesen vesszük is elemzés, tanulmányozás alá a Programban tratalmazott alapelveket, akkor is könnyű megbizonyosodni róla, hogy az egész okmány pontosan azokra az alapelvekre épül, amelyekről az előbbiekben szóltunk. Az események gyors folyamata, valamint az utóbbi 15 évben előállt változások minden bizonnyal megkövetelik a JKSZ újabb tapasztalatainak programbeli általánosítását is, s ezért ésszerű a feltételezés, hogy ma már szükség lenne új elemekkel bővíteni, esetleg korrigálni is a Programot. Tartalmának lényege azonban ma is időszerű, és ma épp annyira példás megfogalmazása az önigazgató társadalomnak és a JKSZ konceptusának, mint amikor meghoztuk.

Gondolatilag végigtekintve a megtett úton, a kezdettől egészen a mai időkig, olyan benyomásunk támadhat, hogy a társadalom és a JKSZ fejlődése egyenes irányú volt, minden letérés és megtorpanás nélküli, mintha az önigazgató társadalom fölépítésében és a JKSZ fejlődésében soha nem fordultak volna elő divergenciák és oszcillációk. Magától értetődik, hogy ez a benyomás nem felel meg a valóságnak, hiszen minden kétkedés nélkül kimondhatjuk, hogy a fejlődés alapvető irányát, legáltalánosabban szólva, legalább két másfajta irányzat követte:

— egy az elmélet terén vagy, pontosabban szólva, a tudat formálódásában, és

— egy másik a társadalmi gyakorlatban, mivel a gyakorlat és a Program alkalmazása az életben mindig is kulcsfontosságú feladata volt a Kommunista Szövetségnek. Ez a gyakorlat nem mindig épült elméletileg letisztázott alapokra, s a maga elméleti megfogalmazását sem kapta meg minden esetben.

Mivel nekünk az a célunk és feladatunk, hogy az elméletileg még nem eléggé megvilágított és tisztázott kérdések után kutassunk, megpróbáljuk legalább főbb vonalaiban feldolgozni a politika és a gazdasági ideológia alapvető kérdéseit.

Vegyünk elő egy fogalmi konstrukciót, egy terminust, amelynek reális tartalma van, s ennek vizsgálatával próbáljuk meg a politika szintjén megmagyarázni az elhajlásokat, a megtopranásokat, az útelágazásokat. Tudományos és elméleti gondolkodásunkban ezt a kérdést még nem érintettük.

II.

Frakciós elhajlások

Történelmi távlatokból tekintve minden szervezetnek és pártnak, így (hipotetikus értelemben) a Jugoszláv Kommunista Pártnak is egyik jellemzője a *frakciós* harc. Ezért itt most — elemzésünk céljával összhangban — nem térünk ki a JKSZ osztályjellegű és ideológiai összeütközéseire azokkal az erőkkel, amelyeknek ideológiája homlokegyenesen ellentétes a munkásosztályéval, s ezzel együtt a pártéval, hamem csak azt a parciális problémát vesszük elemzés alá, amelyet fogalmilag *frakciózásként* jelölünk.

A frakciózás jelenségének módszerbeli és tartalmi elemzésével, meggyőződésünk szerint minden letérést és megtorpanást meg lehetne magyarázni, ami a társadalmi átalakulásra irányuló forradalmi ténykedés során előállt. Magától értetődik, hogy a felvetődött problémák összességét nem lehet a frakciós harcra levezetni, de a párton belüli fejlődésre nézve, a JKSZ fejlődése során megtett út felmérése szempontjából, sőt az önigazgató társadalom fejlődése tekintetében is a frakció kérdésének kivételes a jelentősége. Éspedig kétszeresen is: a frakciózás egyrészt csökkentette a párt egységét mint alapvető előfeltételét az önigazgatás és a JKSZ tejlődésének és továbbépítésének, másrészt pedig mivel a dolgok természeténél fogva a frakciók, kiváltképpen ha tehetetlenek és csak kialakulóban vannak, minden létező erőben szövetségest és támaszt keresnek, ha azok hajlandók támogatni a hatalom kivívására irányuló törekvésében. Egyfelől tehát gyöngítik a forradalmi konceptusért folytatott harc frontját, másfelől viszont tevékenységükkel szabad teret biztosítanak, előfeltételeket teremtenek a maradványerők restaurálódásához, sőt, éppen tehetetlenségüknél fogva igen gyakran keresik az országon kívüli erők támogatását.

A frakciózás és a frakciós harc jelensége nem jugoszláv sajátosság. Megjelenése egybeesik az osztálytársadalmak megjelenésével, s a frakciók modern formái épp olyan idősek, mint maguk a modern pártok és szervezetek. Ez nem ismeretlen számunkra, viszont arra is fel kell figyelnünk, hogy elméleti téren még mindig nem kíséreltük meg feltárni az okokat és a szociális feltételeket, amelyek között a frakciók megjelentek a JKP-ben. Talán abból a feltevésből indulhatunk ki, hogy ez „játékszabály" a politikai struktúrákban és szervezetekben, más szóval törvényszerű jelenség a politikai történelemben.

A hagyományosan értelmezett frakciózás azonban nem ugyanaz, mint amit nálunk tapasztalhattunk, s így felvetődik a kérdés: mi a sajátossága ennek a jelenségnek? A polgári pártokban és szervezetekben ugyanis jobbra vagy balra távolodnak el a központtól — meszszebb vagy közelebb kerülnek el, s programjuk, deklarációik tekintetében, valamint formailag is elkülönülnek tőle. Gyakorlatilag tehát új szervezetet vagy pártot hoznak létre, és mint különálló, önálló ideológiai csoport folytatják ténykedésüket.

Itt most lehetetlen még közelebbről megvilágítani ezt az összetett jelenséget, amelyet a „frakció" fogalmával jelölünk, s ezért a továbbiakban már csak jelzésekre szorítkozhatunk. Ha sikerül identifikálni néhány ilyen jelenséget, akkor a továbbiakban már ezeknek elméleti megvilágítására lenne szükség, nem csupán a történelmi elemzés, hanem — a jövő kedvéért is.

Igaz, elméleti síkon minden frakciós magatartást hagyományosan „jobb" vagy „baloldalinak" nevezünk — jobb vagy baloldali frakcióról beszélünk. Nem bocsátkozva a jelenség ilyen megközelítésének és az ilyen gondolkodásmódnak a bírálatába, a mi értelmezésünket a teljes elemzés kontextusában helyezzük el. Kizárólag a mi valóságunkra leszünk tekintettel, azokra az ilyenfajta jelenségekre, amelyek a mi társadalmi-politikai térségeinkben tűntek fel.

Mindenképpen a legfontosabb lenne felfedni szociális, gazdasági, eszmei és politikai, majd pedig mentális-pszichológiai és kulturális okait e jelenségeknek. Erre itt nincs lehe-

tőség. Anélkül azonban, hogy állításaink teljes és egzakt megalapozottságára, s a kérdés teljes elméleti-analitikai feldolgozására törekednénk, rá fogunk mutatni a JKSZ-ben észlelt frakciók néhány legfontosabb jelenségére, azokra is, amelyek empirikusan közelállók és könnyebben észlelehetők, de azokra is, amelyek távolabbiak s nehéz megkülönböztetni fizionómiájukat, megmagyarázni őket a régi fogalmi szerkezetekkel. Ugyanígy közülük egyesek hagyományosabbak és ismertebbek, más jelenségek viszont a mi differentia specificánk. Kezdjük azokkal, amelyeket szerintünk negyven éven át folytonosan észlelni lehetett.

Először is, a Jugoszláv Kommunista Párt egységes ideológiai mozgalmán és szervezetén belül folytonosan jelen van egy összeütközés, amiből *frakciók* fejlődtek ki a párt ún. internacionalista típusának hívei között, akik szorosan egy nemzetközi központhoz, a „kommunista Vatikánhoz" kötődnek, valamint azok között, akik az internacionalizmus dimenzióját úgy értelmezik, mint a kommunista pártok egyenrangúságát, s nem úgy, mint szubordinációt és vertikálisan összekapcsolt szervezetet, tehát akik antidogmatikusan és doktrinérellenesen értelmezik a kommunizmust, és a marxi értelemben vett kommunista szervezet hívei. A JKP a világon az első pártok között szakított az „univerzalizmus" és a „monolitás" egy központból diktált ideológiájával. Ugyanakkor elhatárolta magát attól az elmélettől és gyakorlattól is, amely szerint ez az ideológia az egyetlen, ami örökérvényűvé teszi a konceptust és a szervezetet, az egyetlen, ami megbízható és mindenkire vonatkozik.

Pártunk ugyanakkor elkülönült a szocializmus unifikált modelljétől is, amely sem az időre, sem a szociális, történelmi és kulturális körülményekre mincs tekintettel, melyek között a szocializmus épül.

Az „univerzalizmus" és az „internacionalizmus" híveiből kialakult frakció voltaképpen a legkorábbi ilyen jelenség a JKP-ben. Ez az irányzat azért vált el és különült el a JKP-től, mert valójában sohasem hitt a maga népében, és még kevésbé a maga erejében mint vezetőképes társadalmi hatalomban a szociális változások folyamatában. Legfőbb jellemzője tehát az olyan erőforrások keresése, amelyek kívül esnek azon a társadalmi valóságon, amelyben ténykedik. Ezért a maga hitetlenségét a forradalomban és az ideológiában folytonosan kommunista erénnyé igyekezett kikiáltani. Másrészt az új idők sem hatottak erre a frakcióra, nem tudtak változtatni dogmatikus és doktrinér godolkodásmódjukon.

Az „univerzalista" típusú frakció voltaképpen állandóan misztifikálja a kommunizmust és a pártot, úgy tekint rá, mint valami természetfölötti jelenségre, amelynek semmi köze a társadalmi valósághoz. Feltételezhetően ennek a gondolkodásmódnak volt a következménye, hogy az egyszerű emberek tudatában a kommunizmus és a párt fetisizálódott, rémképpé alakult, ami természetesen nagyon megfelelt a burzsoáziának a kommunista ideológia és párt elleni küzdelemben.

Ez a típusú frakció mondhatni állandó kísérője a JKP fejlődésének, és mint ismeretes 1948-ban formálisan is megpróbált teljesen elkülönülni a JKP-től, és szembefordulni vele.

Ha a mostani távlatból tekintünk rá, és elemzés alá vesszük mindazokat a szakaszokat, melyekben ez a frakciós forma világosabban megjelent, kétségtelenné válik, hogy minden indítéka azokban az erőkben volt, amelyek nem tudták követni az időt, és képtelen voltak annak a szociális kö-nyezetnek a történelmi valóságát respektálni, amelyben ténykedtek. Ezek az erők nem hisznek a nép erejében és érettségében, nem hiszik, hogy a nép kitarthat a párt eszméi és azok valóra váltása mellett. A misztérium és a misztikus hatalomforrás természetesen a tudat egy bizonyos megnyilvánulása, amelyben nincs valóságérzet, s ezért érzi szükségét a „kommunista" isten keresésének, amely a maga imaginárius hatalmával oldja meg a kor problémáit univerzális síkon.

A frakciózás egy másik formája, amely ugyancsak nem mai keletű, de a mai időkben új ismérvekkel bővül, a *liberalista* irányzat, amely különben már a múlt században, de azóta is mindig kísérője volt a kommunista mozgalomnak. A munkás- és kommunista mozgalomban tehát a liberalizmus hagyományos jelenség, s arra az európai liberalizmusra támaszkodik, amely az osztályharc semlegesítésére törekszik, következésképpen sajátos formája a polgári ideológiáknak.

A munkás- és kommunista mozgalmon belül valójában Lenin vívta meg a végső nyílt harcot a liberalizmussal. Azóta úgy tűnt, mintha ennek az irányzatnak a kérdése teljesen lekerült volna a napirendről. Az a benyomás alakult ki, mintha vákuum keletkezett volna, de nem így a gyakorlati ténykedésben.

A liberalista típusú frakciózás jelensége a kritikai elemzésekben sem került megfelelő helyre, de még kevésbé van megvilágítva új szociális-politikai tartalma. Ez a folytonos halogatás következménye, ami már minden megengedhető határt túllépett.

A liberalizmus mindig a „humanizmus", a „demokrácia" és a „szabadság" köntösében jelenik meg, hasonlóan úgyszólván az összes polgári ideológiákhoz. Antikommunista harcá-

ban a liberalizmusnak mindig sikerült maga köré gyűjtenie mindazokat az erőket, amelyek belesüppedtek az önelégültségbe, s amelyek kizárólag önvédelemből harcolnak a forradalom, és általában a forradalmi változások ellen. Mindez azonban csak azokra nézve jár haszonnal, akik a „szabadság nevében" a terrort alkalmazzák.

A burzsoázia csaknem másfél évszázada folytonosan azzal vádolja a proletariátus diktatúráját mint uralkodási formát, és a kommunizmust mint mozgalmat, hogy *immanensen magukban hordozzák a személyi szabadság elfojtását, s hogy ugyanakkor, mivel globális méretekben anacionálisak, a nemzeti szabadság elfojtására törekszenek.* Sajnos, ebben Sztálin is a burzsoázia malmára hajtotta a vizet, amikor argumentumokat adott a kezébe a dehumanizációról.

A JKSZ liberalista frakciója a maga ideológiáját szintén erre a burzsoá eszmei-politikai antikommunista és proletárellenes osztálykonceptusra alapozta, s ezért is támaszkodott legfőképpen arra a hirhedt antikommunista „maximára", amely a mai modern világot radikálisan két táborra, a „szabad" és a kommunista világra osztotta. Saját fennmaradása érdekében ez a liberalizmus a maga legfőbb támaszpontját az antisztálinizmusban találta meg, állandóan azt sugalmazva, hogy a sztálinizmus elkerülhetetlen formája a proletariátus diktatúrájának. Ily módon igyekezett igazolni saját frakciós helyezkedését és irányvételét. A JKP harca a sztálinizmus ellen, továbbá az önigazgatás humanista koncepciója, és állandó internacionalista törekvésünk a nemzetközi viszonyok humanizálásáért voltaképpen még inkább felbátorította a liberalista frakciót, hogy nyíltan elkülönüljön a JKSZ-től, s hogy közvetlen harcba kezdjen az önigazgatás ellen — újdonságként kínálva fel a de facto nagyon régi liberalista ideológiát, nacionalista és szeparatista-soviniszta köntösbe burkolva.

Pártunkban a liberalizmus gyakorlatilag Đilas megjelenésével erősödött meg, és később sem tűnt el egészen, majd pedig a társadalom újabb átalakulásának időszakában, az alkotmányfüggelékekért folytatott harcban jelent meg újult erővel. Amíg azonban a liberalizmus a burzsoá osztálytársadalomban mint ellenzéki erő jelent meg szemben a monokráciákkal és a fasizmus típusú represszív rendszerekkel, nálunk a párton belül folytatott frakciós harcot a hatalom kivívásáért. A körülmények összejátszása folytán az ötvenes évek elején Đilas — noha „nagy dilemmában" volt, hogy melyik „istent" szeresse: Sztálint-e vagy Trockijt — végül is a liberalista ideológia polgári konceptusa mellett kötött ki. Minthogy képtelen volt megtalálni az „igazi" mogoldást, visszatért a kipróbált liberalista rendszerhez. Sikertelen próbálkozása, hogy kitartson a frakciós harc mellett, magától értetődően a lehető legmesszebbre távolította el a párttól — egészen a polgári ideológiába. Érdekes, hogy ugyanilyen esetek a legújabb időkben is előfordulnak.

Továbbra is nyitott a kérdés, hogy milyen sajátosságai vannak a modern liberalizmusnak, amely mostanában jelentkezett a JKSZ-ben. Bizonyos állítások szerint esetünkben gazdasági liberalizmusról van szó, s azokra a követelésekre vezethető le, amelyet még a burzsoázia vetett fel az ún. szabad kezdeményezések időszakában. Szabad megfogalmazásban ez azt jelentené, hogy megújult a „laisser faire, laisser passer" típusú liberalizmus, amely — összefogásban a nemzeti technokráciával mint állítólagos dezideologizált entitással — azt követeli, hogy „mielőbb és közvetlenül jussunk el a ‚társadalmi jólét' állapotába" — a JSZSZK nélkül, a JKSZ nélkül és az önigazgatás nélkül. Következésképpen a pártnak és az államnak le kell mondania mindennemű „beavatkozásról" az anyagi termelés terén, tehát abba kell hagynia a társadalmi viszonyok továbbépítését a gazdasági életben, noha épp ettől függ egész szociális rendszerünk. Ezzel együtt fel kellene számolni az összes szocialista jellegű hatóeszközöket — meg kellene szüntetni a tervezést, a gazdaságirányítást, az eszközök elosztásának és átömlesztésének eddigi gyakorlatát. A gazdasági liberalizmus, tekintettel a történelmi s mai körülmények összességére, ismételten megengedné az „erősebb jogának" érvényesülését globális szinten épp úgy, mint a csoportok és egyének körében. A liberalizmus, még olyan formájában is, ahogyan nálunk megjelent, igen rövid idő alatt bebizonyította, milyen hatékony a szociális anarchia kiváltásában, és még inkább a szociális differenciálódás létrehozásában, ami az első lépést jelenti az osztályrétegeződés felé.

Az anyagi termelés és a gazdaság szférájának problémái különben csakugyan olyan jellegű gyakorlati kérdések, amelyekre a jelek szerint nem adtuk kielégítő feleletet elméleti síkon, s ezért is erősödött itt meg a voluntarizmus és a politikai pragmatizmus.

Az elemzett frakciós formák mellett a JKP—JKSZ fejlődése során több másfajta egyéni és csoportos deviáció is kifejeződésre jutott. Az efféle megatartásokat tartalmilag azonban aligha nevezhetnénk frakciózásnak, noha sok vonatkozásukban azonosak a tartalmi elemeik.

Nehéz lenne az egyes csoportok és egyének pszichológiai és mentális tulajdonságait meghatározni, az egyes esetekből kiindulva mégis általánosítható az a megállapítás, hogy a JKP-től mindig akkor különültek el az egyes csoportok vagy egyének, amikor a maguk

víziói, illúziói nem jutottak kifejezésre a valóságban. A forradalomban és a pártban feltehetően egyéni számításból vettek részt, hiszen saját törekvéseiknek általános színezetet igyekeztek adni. Amikor azután a realitás szembe helyezkedik az illúziókkal, s amikor a társadalmi valóság szilárdabbnak bizonyul, mint amit egyszerű győzelemmel vagy vereséggel el lehetne intézni, tehát amikor a forradalomnak folytatódnia kell, különválásuk a maguk vitális ciklusának végét jelzi, ezt azonban ők maguk nem tudják és nem is akarják beismerni. Követelményeik a forradalommal szemben voltaképpen saját személyes státusuknak a „problémájára" szűkül le. A történelemben vannak időszakok és pillanatok, a leszámolások pillanatai, amikor a személyes motívumok ereje, még a fizikai erő is úgy érvényesül, mint a forradalom tényezője. Amikor azonban a „dolgok a maguk helyére kerülnek", amikor a rombolást az építéssel kell felcserélni, mindazok, akik nem nőttek fel a maguk feladatához — akár értelmileg, akár erkölcsileg — kényszerűen kitérnek a további előrehaladás elől. Az ilyen deviáns magatartás csupán látszólag jelentéktelen, hiszen minden frakciónak az a fő jellemvonása, hogy gyakorlati ténykedésükben egyesülnek, és közös tömböt hoznak létre a párttal szemben. További közös tulajdonságuk az új erőben való kételkedés, a bírálatnak a bírálgatással való helyettesítése, és nézeteltérések kiváltása a gyakorlati akcióban. Saját destruktív magatartásukat azonban mindig kommunista erénnyé kiáltják ki azzal a magyarázattal, hogy „diszkriminálva", mellőzve vannak, s nem kaptak elégtételt részvételükért a harcban és a szervezetben. Minden újdonság a párt taktikájában, amit az élet és a politikai felxibilitás követel meg, számukra árulást jelent, mert nem vág egybe az ő erkölcsi és intellektuális habitusukkal.

E jelenségek gyökereit nem lehet felfedni az impressziók és a puszta empirikus tények szintjén. A jelenségekre csupán azért mutattunk rá, hogy ösztönzést adjunk a társadalmi gondolatnak a kritikai-történelmi kutatásra és az elméleti megfogalmazásra, hiszen nem átmeneti jelenségek ezek, és nem csupán a forradalom egyes kádereire jellemzők, akikről már volt szó, hanem minden jel szerint számítani kell folyamatos, különböző változékony formában való megjelenésükre is. Mégis, legalább hipotézisek formájában az okokat is jeleznénk, amelyek véleményünk szerint az ilyen típusú deviáns magatartás újratermelődéséhez vezetnek.

Először is, az idők folyamán úgy látszik egy olyan tudat alakult ki, hogy a magántulajdon nemlétének feltételei között a karriernek és a hierarchikus ranglétrán betöltött helynek nem csupán szimbolikus jelentősége van, mert az tényleges elismerését is jelenti az általános eredményekhez való személyes hozzájárulásnak. Ily módon a karrier motívumává válik a tettnek, s ha a karrierről alkotott személyes vízió nem valósul meg, akkor a rezignáció nyomán kialakul a deviáns magatartás. A karrier jelensége magában foglalja a gazdasági státust, a társadalmi preszitzst és az érdemek elismerését.

Másodszor, a fundamentális társadalmi-történelmi problémák megoldásának fázisában a kommunista pártok, és épp így a JKP—JKSZ is a társadalom minden vitális erejének kihasználására törekszik, s így az érdeklődés gyújtópontjából jórészt kirekesztik azokat az erőket, amelyek perszonális téren máris vagy csaknem a végére értek önnön vitális ciklusuknak. E probléma megoldása átkerült az anyagi szatiszfakciók területére, ami azonban nem bizonyult kielégítőnek.

A különválás egyéni motívumai és céljai feltehetőleg egészen különbözőek. Egész biztosan vannak közöttük renegátok, csoportosulók, olyanok, akik nem tudnak alkalmazkodni a forradalom vezetésében bekövetkezett változásokhoz, továbbá olyanok, akik ha helyeslik is a stratégiai célokat, nem helyeslik az egyes részletmegoldásokat, valamint olyanok, akik saját hatóképességüknél fogva már nem tudják követni a folyamatokat, és képtelenek beilleszkedni e folyamatokba. Ezek a motívumok, azt mondhatjuk, átmenetiek és lényegtelenek.

Mutassunk rá végül még egy frakciós jellegű magatartásra. A JKSZ újabb története ugyanis példája annak, hogyan lehet tápot adni a nem megfelelő káderpolitikai módszerekkel, funkciók osztásával és politikai előléptetésekkel a deviáns viselkedésnek saját soraiban.

A frakciós elkülönülések és deviáns magatartásformák példái a párt csúcsvezetőségében csupán a legszembeötlőbb indikátorok, hiszen a rendszer az alacsonyabb szinteken is ugyanaz. Olyan jelenség ez, amelyet alacsonyabb szinten a pártbeli és politikai szóhasználat „csoportosulásként" jelez, de az értelme és irányvétele azonos, és a következményei is hasonlóak, csupán a kártételük foka különböző.

Tapasztalataink szerint a párt fejlődésének különböző szakaszaiban egyesek rendkívüli gyorsasággal emelkednek fel a hierarchikus ranglétrán, előbb a elfoglalt helyük szerint, majd mindjárt utána a funkciók kisajátításával és halmozásával, a politikai előléptetésekkel, ami mint kivételes képességű embereket illeti meg őket. Minthogy állandó támogatást és nagy hatáskört élveznek a fórumok és a bázis kielégítő ellenőrzése nélkül, az ilyen emberek idővel „pótolhatatlanokká" válnak. Eleinte valóban nagy ambicióról tesznek tanúbízonyságot, és következetesen kitartanak a fórumok és általában a párt irányvonala mellett, de később,

úgy látszik, arra a meggyőződésre jutnak, hogy már senki sem tudná helyettesíteni, pótolni őket. Véleményüket, álláspontjaikat, tetteiket senki sem bírálja felül, senki sem fogadja fenntartással. Ennek többféle magyarázata lehet: tevékenységüket senki sem ellenőrzi, alacsonyabb szinten mindenki meg van győződve kivételes rátermettségükről, erényeikről, olyan emberekkel vannak körülvéve, akik poltronok módjára viselkednek stb. Így alakul ki a tudat, hogy az ilyen emberek sajátos értéket képviselnek, hatalmuk pedig független minden fórumtól, a párttól is, mert különleges politikai, intellektuális, államvezetői stb. képességekkel vannak megáldva.

Társadalmilag és tudományosan nehéz bizonyítani a perszonális szinten végbemenő mentális-pszichológiai transzformálódást, de a történelmi tényekre való tekintettel egészen reális az ilyen változások feltételezése. Az ilyen magatartásúak, minthogy különleges emberi értékeket tulajdonítanak önmaguknak, a fórumszerű munkát és a kötelezettségeket béklyónak érzik, mert szerintük az ilyen munka csak a középszerűeknek felel meg. Véleményüket sokféle elem táplálja, nem csupán a „tiszta ész" logikája, de jórészt a politikai opportunitás is. A fórumok általában magukévá teszik javaslataikat és nézeteiket, ritkán mondanak nekik ellent. Pedig a „tudásuk" és a „hozzáértésük" merő feltételezés. Ez azonban csak még inkább növeli hiuságukat, önhittségüket, s kialakul bennük a *különleges önbecsülés* tudata. A „kedvencek" nemcsak a ranglétra alsóbb fokain levőket, nemcsak a bázist ignorálják, hanem a fórumot is, amelyhez tartoznak. Ezért a kollektív munka, a bázis respektálása és korrektivumai nekik objektív tehertételt jelentenek, mert ezek nélkül, az ő elképzelése szerint gyorsabban, hatékonyabban és esszerűbben lehetne intézni az ügyeket. Az egyszerű emberek tudatában az ilyen személyiségek misztériummá, legendává, a képességek kultuszává magasztosulnak. A frakciós harcok hordozói homlokegyenest ellentétesen viselkednek és ténykednek, mint az igazi forradalmárok, akik soha egy pillanatra sem különülnek el saját szociális bázisuktól, és akik soha nem igyekeznek mítoszt teremteni saját személyükből. Ez azt jelenti, hogy a kommunista autoritás sohasem egyes személyek mondva csinált misztikus hatalmából, és nem is a társadalmi és politikai téren folytatott frakciós harcból származik. A kommunisták racionális autoritásának alapját a szociális osztályharc objektív körülményeinek összessége képezi.

Az ilyen alkatú frakciósok ellenben mindenekelőtt misztériummal övezik saját személyiségüket, és a legtöbbször nem is kerülnek reális kapcsolatba a bázissal, hogy esetleg ily módon növeljék a tájékozatlan tömeg érdeklődését önmaguk iránt. Csak amikor úgy látják, hogy a valóságos társadalmi helyzet megérett számukra, akkor lépnek elő saját, a párttól eltérő platformjukkal, sürgősen támogatókat és szövetségeseket keresve maguknak idehaza és külföldön egyaránt. A legnagyobb hatalommal rendelkező társadalmi erőre, a pártra, és annak akkumulált autoritására természetesen csak azért volt szükségük, hogy megfelelő szociális és politikai előrehaladást érjenek el, s hogy tekintélyre, társadalmi presztizsre tegyenek szert, hiszen ezt más úton nem érthették volna el. Ezután rögtön elkülönülnek a párttól, frakcióba lépnek, s a támogatóikat és szövetségeseiket most már a letűnt polgári világ maradványai, a nacionalisták, a soviniszták, a dogmatikus és bürokratikus erők körében találják meg.

És befejezésül: hogy csakugyan frakció mindaz, amiről szóltunk, amit tapasztaltunk, annak sokféle bizonyítéka van. Mindenekelőtt: egyetlen divergens ideológia sem találta meg saját platformját a párton kívül, sem a szocialista konceptus mellőzésével. Továbbá: minden frakciós irányzat, amivel eddig találkozhattunk, minden követelését a párton belül, illetve a párt segítségével igyekezett érvényre juttatni. Látszólag ők is a szocializmus, a kommunista eszmék mellett vannak, mert szükségük van a forradalmi élcsapat tekintélyére, s csak később árulják el igazi szándékaikat, mint ahogy például nem befejezett formájában az ún. tömegmozgalom is felfedte igazi arculatát. Egy-egy válságos időszak számukra az esélyt jelenti, azt a pillanatot jelzi, amikor formálisan is elkülönülnek a párttól.

Minthogy állításainkat hipotézisek formájában fejtettük ki azzal a céllal, hogy ösztönzést nyújtsunk az ilyen irányú kutató munkához, úgy tűnik, legalább két alapvető okra rá kell mutatnunk e jelenségekkel kapcsolatban:

Először is, feltételezhető, hogy módszereinkben és tudatunkban még mindig megtalálhatók a párt tradicionális konceptusának és szervezeti rendjének, s ezzel együtt a sztálinista gondolkodásmódnak a maradványai is, melyek szerint az ilyen kontextusban „kiválasztott" szubjektív tényező a legfőbb mozgatóereje a történelemnek, a tudat kívülről való bevitele pedig a leglényegesebb komponense az általános tudat kialakulásának.

Másodszor, több nemzetiségű struktúránkra való tekintettel az egyes személyek, miután önállósultak saját funkciójukban és „meggyőződtek" saját különleges értékükről, egyúttal nemzeti „hősökké" is válnak, nemzeti szibólumokká lesznek. Bebizonyosodott, hogy az ilyen frakciós csoportok és egyének akkor is számot vetettek ezzel, amikor disszidációba vonultak.